

Een analyse van twee posities in het vrije wil debat

Daniel Dennett vs Peter van Inwagen

Titel	Een analyse van twee posities in het vrije wil debat
Naam	Sander Stuit
Studentnr.	324665
Faculteit	Wijsbegeerte
Leerstoelgroep	Praktische Filosofie
Begeleider	dr. P.J.J. Delaere
Adviseur	drs. F. Schaeffer
Voltooid	29-07-2015
Aantal ECTS	10
Aantal woorden	9751

Inhoudsopgave

Voorblad	1
Inhoudsopgave	2
Afkortingen	3
Doelstelling	4
1. The Incompatibility of Free Will and Determinism	5
1.1 IFWD - Preface	6
1.2 IFWD - Hoofdstuk 1, deel 1	6
1.3 IFWD - Hoofdstuk 1, deel 2	7
1.4 IFWD - Hoofdstuk II	8
1.5 IFWD - Hoofdstuk III	8
1.6 IFWD - Hoofdargumentatie	10
2. Elbow Room	11
2.1 ER - Introductie	12
2.2 ER - Doelstelling	13
2.3 ER - De boemannen	13
2.4 ER - Redenen	14
2.5 ER - Controle & Identiteit	15
2.6 ER - Handelen vanuit het idee van vrijheid & “Could have done otherwise”	16
3. Vergelijking	18
3.1 Vertrekpunt & Argumentatiestijl	18
3.2 Definities van begrippen	19
Conclusie	20
Literatuurlijst	21

Afkortingen

IFWD

ER

The Incompatibility of Free Will and Determinism

Elbow Room

Doelstelling

In deze thesis worden de argumentatiestijlen van twee filosofische werken met elkaar vergeleken. Deze werken zijn *Elbow Room* van Daniel Dennett en *The Incompatibility of Free Will and Determinism* van Peter van Inwagen. Binnen het vrije wil debat verdedigen deze werken respectievelijk het compatibilisme en het incompatibilisme.

Mijn doel in de thesis is om te onderzoeken in welke mate twee werken die volkomen heterogeen zijn qua invalshoek, stijl en methode, elkaar inhoudelijk raken. De thesis bestaat uit een uiteenzetting van beide werken en een analyse op basis van deze uiteenzettingen. Het doel is niet om vast te stellen welke positie de sterkste is binnen het vrije wil debat. Ik zal vooral onderzoeken in hoeverre de verschillen in stijl het toelaten dat beide werken inhoudelijk in conflict komen. Mijn hypothese is dat de verschillen in vertrekpunt en argumentatiestijl er toe zullen leiden dat beide werken elkaar inhoudelijk deels vermijden, en tevens dat verschillende concepties gehanteerd zullen worden van de begrippen die een rol spelen in het vrije wil debat.

Werkwijze

De thesis bestaat uit drie hoofdstukken. In hoofdstukken 1 en 2 is het mijn doel om een overzicht te geven van de argumentaties in beide werken. Hierbij zal ik weergeven hoe elk onderdeel bijdraagt aan de eindconclusie van het werk. Vervolgens zal ik in hoofdstuk 3 onderzoeken op welke punten beide argumentaties van elkaar verschillen en wat dit betekent voor de verhouding tussen de twee werken. Hierna volgt de conclusie.

1. The Incompatibility of Free Will and Determinism – Peter van Inwagen

Ik begin met een uiteenzetting van Van Inwagens essay. Het essay is opgedeeld in 4 delen.

- Preface: In de *preface* alinea wordt door Van Inwagen uitgelegd wat de insteek van het essay is.
- Hoofdstuk I: In hoofdstuk I wordt determinisme gedefinieerd.
- Hoofdstuk II: In hoofdstuk II wordt vrije wil gedefinieerd.
- Hoofdstuk III: In hoofdstuk III vindt de hoofdargumentatie plaats aan de hand van een gedachte-experiment. Vervolgens wordt deze toegelicht.
- Hoofdstuk IV: In hoofdstuk IV wordt de hoofdargumentatie verdedigd tegen eventuele tegenwerpingen.

Ik zal mij beperken tot het gedeelte van het essay dat bijdraagt aan de conclusie, waar incompatibilisme wordt vastgesteld. Dit gebeurt in hoofdstuk III, na het gedachte-experiment. Vanwege ruimte beperkingen, zal ik de verdere toelichting van het gedachte-experiment in hoofdstuk III en de verdediging ervan in hoofdstuk IV niet behandelen. Deze onderdelen dragen ook niet bij aan de kernargumentatie van het essay.

1.1 IFWD - Preface

In *The Incompatibility of Free Will and Determinism* (IFWD) wordt de incompatibiliteit van vrije wil en determinisme aangetoond. Om incompatibiliteit tussen twee begrippen aan te tonen, is het allereerst belangrijk dat beide begrippen duidelijk gedefinieerd zijn. Lezers kunnen immers verschillende concepties hanteren van hetzelfde begrip. Van Inwagen benadrukt in de *preface* dat de definities die gebruikt zullen worden, niet de enige mogelijke definities van deze begrippen zijn. Het zijn alleen de definities die Van Inwagen hanteert, waartussen incompatibiliteit zal worden vastgesteld. Indien een lezer het niet eens mocht zijn met deze definities, komt de conclusie hiermee te vervallen. Van Inwagen is zich hier van bewust, maar hij benadrukt in de *preface* dat de definities die hij zal hanteren verantwoord zullen zijn. De eerste twee hoofdstukken zijn gewijd aan het vaststellen en toelichten van deze definities.

De incompatibiliteit van vrije wil en determinisme zal slechts aangetoond worden op conceptueel niveau. Hierbij is de eventuele waarheid van beide irrelevant. Deze kwestie wordt dan ook buiten beschouwing gelaten. Het essay poogt louter aan te tonen dat vrije wil (zoals gedefinieerd door Van Inwagen) en determinisme (zoals gedefinieerd door Van Inwagen) incompatibel zijn.

1.2 IFWD - Hoofdstuk I deel 1

Van Inwagen gaat secuur te werk. In het eerste hoofdstuk geeft hij definities aan zaken waarvan de definitie voor velen evident zou zijn. Ter illustratie, het eerste begrip dat Van Inwagen van belang acht in een definitie van determinisme is de “propositie” (Van Inwagen 1975, 185). Hier bedoelt Van Inwagen simpelweg dat de gangbare filosofische notie van een propositie gehanteerd zal worden in de definitie van determinisme. Een tweede, minder triviale notie die van Inwagen van belang acht, is die van “*the state of the world at an instant*”. Een conceptie van determinisme heeft noodzakelijkerwijs betrekking op toestanden van de wereld. Om deze reden mag het volgens Van Inwagen evident zijn dat een *state of the world* begrip onmisbaar is in een definitie van determinisme. De mate waarin dit begrip onmisbaar is dicteert ook de mate waarin deze helder gedefinieerd moet zijn. Het *state of the world* begrip moet volgens Van Inwagen voldoen aan twee eigenschappen:

1. Het concept *state* mag niet inhouden dat toekomstige toestanden automatisch volgen uit de beschrijving van de huidige toestand. Wanneer dit wel zo zou zijn, dan zou determinisme per definitie volgen uit het *state of the world* begrip en hierdoor een triviale waarheid zijn.¹
2. Wanneer er een observeerbare verandering plaatsvindt in de wereld, dan moet dit tevens een verandering inhouden in de *state of the world*.²

De restricties lijken misschien zodanig evident dat een lezer zich af zou kunnen vragen waarom deze expliciet uitgedrukt moeten worden. De voorzichtige methode is echter nodig, omdat de eindconclusie in grote mate afhangt van de definities van alle relevante begrippen.

Tot zover zijn er twee noties door Van Inwagen toegelicht, namelijk die van een *proposition* en dat van een *state of the world* (Van Inwagen 1975, 186). Op dit punt denkt Van Inwagen voldoende gezegd te hebben om determinisme te kunnen definiëren als de conjunctie van de volgende twee stellingen:

¹ “Our concept of ‘state’ must be such that, given that the world is in a certain state at a certain time, nothing follows logically about its states at other times. For example, we must not choose a concept of ‘state’ that would allow as part of a description of the momentary state of the world the clause, ‘...and, at *t*, the world is such that Jones’s left hand will be raised 10 seconds later than *t*’” (Van Inwagen 1975, 186).

² “If there is some observable change in the way things are (e.g., if white cloth becomes blue, a warm liquid cold, or if a man raises his hand), this change must entail some change in the state of the world” (Van Inwagen 1975, 186).

1. “For every instant of time, there is a proposition that expresses the state of the world at that instant.”
2. “If A and B are any propositions that express the state of the world at some instants, then the conjunction of A with the laws of physics entails B” (Van Inwagen 1975, 186)

Toegelicht: de definitie van determinisme gaat uit van het gegeven dat er voor elk moment een propositie is die de toestand van de wereld op dat moment uitdrukt. Als vervolgens A en B twee ware proposities zijn die de toestand van de wereld uitdrukken op verschillende momenten, dan volgt B uit de conjunctie van A met de natuurwetten. Hiermee is het hoofddoel van het eerste hoofdstuk, namelijk het vinden van een definitie van determinisme bereikt. In de tweede stelling van de definitie komt echter een begrip voor dat nog niet is toegelicht, namelijk *law of physics*. Dit begrip wordt toegelicht in het tweede en laatste deel van het hoofdstuk.

1.3 IFWD - Hoofdstuk I deel 2

Van Inwagen maakt allereerst duidelijk dat het niet de bedoeling is dat *physics* letterlijk genomen wordt.³ Hij benadrukt dat hij met *law of physics* alle wetten bedoelt die heersen in datgene wat we “de wereld” noemen, met *voluntaristic laws* als uitzondering (Van Inwagen 1975, 187). Wetmatigheden in het gedrag van *rational agents* moeten geweerd worden uit het *law of physics* begrip, omdat het van belang is dat *law of physics* niet zodanig gedefinieerd is dat het gedrag van *rational agents* er per definitie onder valt. Wanneer dit wel zo zou zijn, dan zou incompatibilisme op een triviale manier het geval zijn. Er zou dan geen verdere argumentatie nodig zijn om de incompatibiliteit van vrije wil en determinisme aan te tonen, aangezien deze dan per definitie incompatibel zijn, of per definitie samenvallen. Van Inwagen definieert een *law of physics* om deze reden als “een natuurwet die geen betrekking heeft op het gedrag van *rational agents*” (Van Inwagen 1975, 187).

Met het uitsluiten van *voluntaristic laws* denkt Van Inwagen het begrip echter nog niet voldoende te hebben toegelicht. Andere evidente eigenschappen van een *law of physics* zijn volgens Van Inwagen dat deze zowel *waar* als *contingent* is, en niet het bestaan van een concreet individu of object bevat.⁴ Zoals gebruikelijk leidt deze analytische methode, waarbij gezocht wordt naar de eigenschappen van een begrip, tot de vondst van een propositie die voldoet aan de eigenschappen, maar toch niet tot het begrip kan behoren. Van Inwagen illustreert dit aan de hand van de stelling: “*there is no solid gold sphere 20 feet in diameter*” (Van Inwagen 1975, 187). Deze propositie voldoet aan de eerder genoemde criteria, maar is toch geen *law of physics*. In dit geval is er een extra criterium over het hoofd gezien waarmee proposities van deze categorie buitengesloten kunnen worden. Deze stappen kan men blijven herhalen totdat men uiteindelijk terecht komt bij een adequate definitie van het begrip. Van Inwagen doet enkele pogingen om tot een scherpere definitie te komen, maar uiteindelijk geeft hij aan dat het volstrekt irrelevant is hoe *law of physics* geanalyseerd wordt. De kerneigenschappen van het begrip “wet” zijn immers al zodanig dat een verdere analyse niet noodzakelijk is. Het niet uitsluiten van proposities als bovenstaande uit het *law of physics* begrip zal volgens Van Inwagen geen consequenties hebben voor de uitkomst van de argumentatie. De eerdere definitie “*a law of nature that is not about the voluntary behavior of rational agents*”, mag hierbij dus begrepen worden als de definitieve definitie van een *law of physics*.

³ “First, a terminological point. I do not mean the application of this term to be restricted to those laws that belong to physics in the narrowest sense of the word” (Van Inwagen 1975, 187).

⁴ “There would probably be fairly general agreement that a proposition cannot be a law of nature unless it is true and contingent, and that no proposition is a law of nature if it entails the existence of some concrete individual, such as Caesar or the earth” (Van Inwagen 1975, 187).

1.4 IFWD - Hoofdstuk II

Op dit punt is zowel determinisme als het bijbehorende begrip natuurwet gedefinieerd. Hiermee is de definitie van determinisme gereed om ingezet te worden in de hoofdargumentatie. In hoofdstuk II wendt Van Inwagen zich tot het begrip vrije wil. De methode in dit hoofdstuk is anders dan die in het eerste hoofdstuk. Het begint met het volgende citaat: “*It seems to be generally agreed that the concept of free will should be understood in terms of the power or ability of agents to act otherwise than they in fact do. To deny that men have free will is to assert that what a man does do and what he can do coincide.*” (Van Inwagen 1975, 188). Met deze uitspraak komt Van Inwagen direct in de buurt van een volledige definitie van vrije wil. Het is volgens hem niet zozeer deze definitie op zich waar filosofen geneigd zijn over te discussiëren, maar vooral over de betekenis van *can* (Van Inwagen 1975, 188).

Wat vrije wil over het algemeen inhoudt is dat een persoon keuzevrijheid heeft; dat datgene wat iemand doet, niet het enige is wat die persoon *kan* doen. In gebruikelijke omstandigheden is het duidelijk wat met het werkwoord kunnen bedoeld wordt. Wanneer men stelt: “Ik kan een huis bouwen”, houdt kunnen in dat men beschikt over de kennis en vaardigheden om een huis te bouwen. Wanneer men stelt: “Ik kan iets anders doen dan wat ik in feite doe”, wordt dezelfde term gebruikt, maar is niet meteen duidelijk welke vaardigheid bedoeld wordt. In deze gevallen hebben filosofen het volgens van Inwagen nuttiger gevonden om te spreken in termen van *power of ability*. (Van Inwagen 1975, 188).

In plaats van een analyse van *can*, introduceert Van Inwagen een uitdrukkingvorm die ons beter in staat moet stellen om te spreken in termen van *power of ability*, namelijk: “*S can render [could have rendered] ... false*”.⁵ Hierbij staat “...” voor een propositie waarin een handeling van een *agent* wordt beschreven. Als voorbeeld neemt Van Inwagen de uitdrukking “*He could have reached Chicago by midnight*”. Omgezet naar de bovenstaande uitdrukkingvorm, kan deze propositie worden uitgedrukt als: “*He could have rendered the proposition that he did not reach Chicago by midnight false*” (Van Inwagen 1975, 189). Hiermee denkt Van Inwagen een uitdrukkingvorm te hebben vastgesteld waarmee vrije wil en determinisme tot elkaar in verhouding kunnen worden gebracht. Hij stelt dat het begrip vrije wil betrekking heeft op *abilities*, namelijk het vermogen om invloed uit te oefenen op toestanden van de wereld; en dat determinisme een begrip is dat betrekking heeft op proposities, waarin toestanden van de wereld worden uitgedrukt. De uitdrukkingvorm *ability to render propositions false*, zou ons in staat moeten stellen om na te gaan of deze twee heterogene begrippen tegelijk het geval kunnen zijn.

Het begrip vrije wil wordt door van Inwagen niet verder afgebakend. De uitdrukkingvorm “*S can render ... false*” draagt in zoverre bij aan de doelstelling van Hoofdstuk II, dat *ability to render propositions false* gezien kan worden als definitie van vrije wil, met de voorwaarde dat de propositie betrekking heeft op een handeling van de *agent*.

⁵ “*I shall say no more than this about the meaning of ‘can’. I shall, however, introduce an idiom that will be useful in talking about ability and inability in complicated cases. Without this idiom, the statement of our argument would be rather unwieldy. We shall sometimes make claims about an agent’s abilities by using sentences of the form:*

S can render [could have rendered] ... false.

Where ‘...’ may be replaced by names of propositions” (Van Inwagen 1975, 189).

1.5 IFWD - Hoofdstuk III

In hoofdstuk I is determinisme gedefinieerd en afgebakend. In hoofdstuk II is vrije wil voldoende behandeld om geen misverstanden te kunnen laten bestaan over wanneer er wel of geen sprake is van vrije wil. Tevens is er een uitdrukkingvorm geformuleerd waarmee getoetst kan worden of determinisme en vrije wil tegelijk het geval kunnen zijn.

In hoofdstuk III vindt de hoofdargumentatie plaats. De hoofdargumentatie vertrekt vanuit een gedachte experiment. Aan de hand van de uitdrukkingvorm uit hoofdstuk II, zal er in dit experiment bekeken worden of vrije wil van toepassing is in een situatie waarbij er wordt uitgegaan van determinisme. Van Inwagen benadrukt dat het experiment zodanig in elkaar zit dat de eindconclusie niet afhangt van een speciale “unieke” eigenschap van het gedachte experiment. Om deze reden zal het zo zijn dat, als incompatibilisme vastgesteld is in het experiment, dat deze vastgesteld is in het algemeen.⁶ Het gedachte experiment is als volgt.

Een rechter “J” kiest ervoor zijn hand niet op te steken op een bepaald moment “T”. Het opsteken van zijn hand zou voorkomen dat een bepaalde crimineel wordt veroordeeld. J besluit zijn hand niet op te steken op T na een kalme, rationele afweging gemaakt te hebben. J was op geen enkele manier fysiek beperkt of onder invloed, stond niet onder externe druk en was niet onder invloed van enig middel, enige vorm van hypnose of vergelijkbare staat. (Het niet-uitsluiten van deze gevallen zou de argumentatie onnodig open kunnen laten staan voor verschillende tegenwerpingen. Om deze reden is het belangrijk om te benadrukken dat J onder geen enkel denkbare invloed stond, anders dan zijn eigen rationele overweging relevant voor de situatie. Van Inwagen acht het uitsluiten van bovengenoemde potentiële vormen van invloed voldoende om er van uit te mogen gaan dat J op geen enkele manier beïnvloed is die relevant zou zijn voor de uitkomst van de argumentatie.)

Van Inwagen stelt vervolgens “T0” om een willekeurig tijdstip aan te duiden vóór de geboorte van J; “P0” als aanduiding voor de propositie die de toestand van de wereld uitdrukt op moment T0; “P” als aanduiding voor de propositie die de toestand van de wereld uitdrukt op moment T; en “L” als aanduiding voor de propositie die de conjunctie van alle natuurwetten uitdrukt.

Dan volgt de kernargumentatie, waarbij de eindconclusie (7) volgt uit stellingen (1) t/m (6):

- (1) “If determinism is true, then the conjunction of P0 and L entails P.
- (2) If J had raised his hand at T, then P would have been false.
- (3) If (2) is true, then if J could have raised his hand at T, J could have rendered P false.
- (4) If J could have rendered P false, and if the conjunction of P0 and L entails P, then J could have rendered the conjunction of P0 and L false.
- (5) If J could have rendered the conjunction of P0 and L false, then J could have rendered L false.
- (6) J could not have rendered L false.
- (7) If determinism is true, J could not have raised his hand at T.”

(Van Inwagen 1975, 191)

Met stelling (7) is volgens Van Inwagen incompatibilisme aangetoond. Zoals al eerder vermeld zal het resterende deel van hoofdstuk III en tevens hoofdstuk IV, niet verder worden toegelicht in de thesis.

⁶ “Because this argument will not depend on any features peculiar to our imagined case, the incompatibility of free will and determinism in general will be established, since, as will be evident, as parallel argument could easily be constructed for the case of any agent and any unperformed act” (Van Inwagen 1975, 190).

1.6 IFWD - Hoofdargumentatie

In dit laatste onderdeel van de uiteenzetting van IFWD licht ik toe, aan de hand van de stellingen in de hoofdargumentatie, hoe de vastgestelde begripsdefinities van determinisme, natuurwet en vrije wil leiden tot de conclusie van het essay.

(1) If determinism is true, then the conjunction of P0 and L entails P.

Deze stelling volgt direct uit de gestelde definitie van determinisme.

(2) If J had raised his hand at T, then P would have been false.

P duidt de toestand van de wereld aan op T, waarop J zijn hand niet opsteekt. Als J zijn hand had opgestoken op T, zou de stelling dat J zijn hand niet opstak, onjuist zijn.

(3) If (2) is true, then if J could have raised his hand at T, J could have rendered P false.

Als J zijn hand had op kunnen steken op T, dan houdt dit in dat J over het vermogen beschikt om P onwaar te maken. P is immers de toestand van de wereld waarop J zijn hand *niet* opsteekt.

(4) If J could have rendered P false, and if the conjunction of P0 and L entails P, then J could have rendered the conjunction of P0 and L false.

De conjunctie van P0 en L impliceert P (dit volgt uit de definitie van determinisme). Als P niet het geval zou zijn, dan zou de conjunctie van P0 en L (de natuurwetten) dus ook niet het geval zijn. Hieruit volgt, dat als J P onwaar zou kunnen maken, dat J de conjunctie van P0 en L onwaar zou kunnen maken.

(5) If J could have rendered the conjunction of P0 and L false, then J could have rendered L false.

Hier wordt ervan uitgegaan uit dat het evident is dat een *agent* geen invloed kan uitoefenen op toestanden van de wereld vóór zijn/haar geboorte. J zou dus geen invloed kunnen uitoefenen op P0. Hieruit volgt dat als J de conjunctie van P0 en L onwaar zou kunnen maken, dat J de conjunctie van alle natuurwetten onwaar kan maken.

(6) J could not have rendered L false.

Een natuurwet kan per definitie niet onwaar worden gemaakt. Zoals eerder benadrukt aan het einde van hoofdstuk II van IFWD, bestaan er geen uitzonderingen op een wet. Iets waar een uitzondering op mogelijk is, is per definitie niet een wet. Uit de conceptie van wet volgt dat J L niet onwaar zou kunnen maken.

(7) If determinism is true, J could not have raised his hand at T.

Als determinisme waar is, dan volgt P uit de conjunctie van P0 en L. Bij stelling (5) is vastgesteld dat J P0 niet onwaar zou kunnen maken. Bij stelling (6) is vastgesteld dat J L niet onwaar zou kunnen maken. Als determinisme waar is, dan volgt P uit de conjunctie van P0 en L (waarvan zojuist is vastgesteld dat J deze niet kan ongedaan kan maken). Dit houdt in dat J P niet ongedaan zou kunnen maken.

Conclusie

Vrije wil is gedefinieerd als de mogelijkheid om iets anders te doen dan wat men in feite doet. In het gedachte experiment kon J *niet* iets anders doen dan wat hij in feite deed. Het gedachte experiment is uitgegaan van determinisme. Vrije wil zoals gedefinieerd in hoofdstuk II bleek hier niet van toepassing. De gestelde noties van determinisme en vrije wil zijn dus incompatibel.

2. Elbow Room, The Varieties of Free Will Worth Wanting – Daniel Dennett

In *Elbow Room* probeert Daniel Dennett de lezer ervan te overtuigen dat compatibilisme het geval is. Dennett doet dit d.m.v. een analyse van de begrippen die een rol spelen in het vrije wil debat. Door *Elbow Room* heen loopt een bepaalde draad die bestaat uit het wederkeren van zogenaamde filosofische “boemannen”. Deze term *bogeymen* of *bugbears*, staat in *Elbow Room* voor een verzameling gedachte-experimenten uit de vrije wil traditie. In ieder hoofdstuk staat een bepaald begrip centraal, dat geanalyseerd wordt aan de hand van deze verschillende gedachte-experimenten. Dennetts doelstelling hierbij is vooral het ontmaskeren van de *bugbears* als veroorzakers van pseudoproblemen. In ieder hoofdstuk wordt duidelijk gemaakt dat er een begrip van vrije wil mogelijk is (een zogenaamde *variety of free will worth wanting*), dat niet bedreigd hoeft te zijn vanuit de context van het betreffende hoofdstuk.

De eindconclusie van *Elbow Room* is niet in één propositie of zin uit te drukken. Deze bestaat uit een algemeen besef dat voortvloeit uit het geheel. De conclusie kan eventueel gezien worden als een *negatieve* conclusie. Dennett maakt in *Elbow Room* namelijk vooral duidelijk welke zaken *niet* het geval zijn. Het is bijvoorbeeld *niet* het geval dat de *bugbears* een bedreiging vormen voor het idee dat vrije wil en determinisme compatibel zijn. Tevens zijn een hele boel *andere* denkbare bedreigingen voor compatibilisme niet het geval. Door dit voor ieder geval aan te tonen, maakt Dennett het idee van compatibilisme voorstelbaar voor de lezer.

Na het introduceren van de *bugbears* en *bogeymen* in het eerste hoofdstuk, beweegt Dennett zich stapsgewijs richting datgene wat sommigen zullen beschouwen als de kern van het vrije wil probleem. Dennett is zich hiervan bewust, en vraagt gedurende de eerste paar hoofdstukken om geduld bij de lezer die van mening is dat de kern van het probleem nog niet is geraakt. De progressie in *Elbow Room* kan het beste in deze termen beschouwd worden; elk volgend hoofdstuk beantwoordt de vragen van nog-niet-gerustgestelden bij het vorige hoofdstuk.

Hierbij een overzicht van alle hoofdstukken.

Hoofdstuk 1	Introductie tot het vrije wil thema, en de <i>bugbears</i> en <i>bogeymen</i> .
Hoofdstuk 2	Analyse van het begrip “redenen”.
Hoofdstuk 3	Analyse van het begrip “controle”.
Hoofdstuk 4	Analyse van het begrip “identiteit”.
Hoofdstuk 5	Analyse van het idee “handelen vanuit het idee van vrijheid”.
Hoofdstuk 6	Analyse van het begrip “kunnen”.
Hoofdstuk 7	Conclusie

2.1 ER - Introductie

Elbow Room begint met een introductie tot het vrije wil probleem. Het probleem wordt door Dennett geschetst in zijn totaliteit: waarom mensen zich er druk over maken en op welke manieren filosofen het te lijf zijn gegaan. Hij neemt dit perspectief als vertrekpunt voor zijn argumentatie. In contrast met andere, *logic chopping* (Dennett 1984, 3) filosofen, geeft Dennett aan dat hij eerst stil wil staan bij de vraag of het vrije wil probleem überhaupt een legitiem probleem is.

De stijl die Dennett hanteert in *Elbow Room* maakt veel gebruik van het intuïtieve oordeel van de lezer. Hierbij dienen sommige stellingen op basis van waarschijnlijkheid te worden aangenomen. Het voordeel hierbij is dat praktisch evidente zaken aangenomen kunnen worden zonder dat de argumentatie stagneert of onmogelijk wordt gemaakt door lang stil te staan bij triviale details. Een nadeel is dat niet alle argumenten geheel sluitend zijn. Dennett stelt bijvoorbeeld dat de *bugbears* de voornaamste voedingsbodem zijn voor het bestaan van het vrije wil probleem. Deze stelling wordt nergens “bewezen” op basis van scherp geformuleerde premissen en begrippen. De stelling wordt “aannemelijk gemaakt” door de *bugbears* te analyseren.

Zijn stijl van filosoferen vergelijkt Dennett met die van de beeldhouwer. “*Unlike the draftsman who must get each line just right with the first stroke of the pen, the sculptor has the luxury of nibbling and grinding away until the lines and surfaces look just right*” (Dennett 1984, 3). De eisen van eerdergenoemde *logic chopping* filosofen zijn volgens Dennett te hoog om aan te kunnen voldoen. Tevens ligt het risico met een dergelijke stijl te hoog om ergens de fout in te gaan. Het zou verstandiger zijn om te beginnen met een ruw blok, een breed perspectief op het probleem, om vervolgens vanuit verschillende invalshoeken het geheel bij te schaven.

In zijn inleiding neemt Dennett het volgende uitgangspunt: als men kon kiezen tussen het hebben van vrije wil en het niet hebben van vrije wil, heeft men de voorkeur voor het hebben van vrije wil. Het niet hebben van vrije wil zou betekenen dat wij in een vervelende toestand verkeren. Dennett trekt dit sentiment in twijfel, door de vraag te stellen *hoe* het dan precies zou zijn als wij niet zouden beschikken over vrije wil. Zonder een helder begrip van die vervelende situatie, is de angst ervoor mogelijk ongefundeerd. Hij vergelijkt de situatie met die van de boeman. Het bestaan hiervan is een beangstigende gedachte, totdat men de kastdeur opent, waarna men erachter komt dat er geen boeman bestaat. De gedachte-experimenten uit de vrije wil traditie zouden onder meer suggereren dat het niet hebben van vrije wil gelijk zou zijn aan gevangenschap; het verkeren in een staat van hypnose; of het onder controle staan van een kwaadwillend wezen. Gevangenschap, hypnose, en onder iemands volledige controle staan, zijn toestanden die we willen vermijden. Hieruit volgt dat het niet hebben van vrije wil een vervelende waarheid zou zijn. De keuze voor de termen *bugbears* en *bogeymen* illustreert Dennetts uitgangspunt dat deze gedachte experimenten illegitieme bronnen van angst zijn. Met *Elbow Room* probeert Dennett vanuit verschillende invalshoeken aan te tonen dat de voedingsbodem voor het vrije wil probleem ongefundeerd is. Vervolgens is er volgens Dennett een betekenisvolle conceptie van vrije wil mogelijk binnen een gedetermineerde werkelijkheid.

In *Elbow Room* gebruikt Dennett regelmatig de term *intuition pump*. Hij beschrijft deze als een gedachte-experiment die als doel heeft om een intuïtief oordeel teweeg te brengen bij de lezer, in plaats van een “formele conclusie”.⁷ Veel van de genoemde *bugbears* vallen onder deze categorie van *intuition pumps*. Zelf gebruikt Dennett regelmatig zijn eigen *intuition pumps* als tegenargument tegen de *bugbears* zelf.

⁷ “A popular strategy in philosophy is to construct a certain sort of thought experiment I call an intuition pump ... their point is to entrain a family of imaginative reflections in the reader that ultimately yields not a formal conclusion but a dictate of “intuition” (Dennett 1984, 12).

2.2 ER - Doelstelling

De premissen, doelstelling, en lijn van argumentatie in *Elbow Room*, worden door Dennett pas deels expliciet geformuleerd in het laatste hoofdstuk. Filosofen, en andere geïnteresseerden in het vrije wil thema, die aannemen dat vrije wil en determinisme incompatibel zijn, maken volgens Dennett een drietal argumentatiefouten welke uit te drukken zijn in de volgende stellingen. Hierbij is “*p*” de stelling dat compatibilisme het geval is.

- (1) “*It is inconceivable to me that p*” (Dennett 1984, 170)
- (2) “[*Therefore*] *it is inconceivable that p*” (Dennett 1984, 170)
- (3) “[*Therefore*] *p is impossible*” (Dennett 1984, 170)

Deze argumentatie is volgens Dennett ruwweg de manier waarop het idee van compatibilisme benaderd wordt. Dennetts eigen kritiek hierop is als volgt.

- (1) Het hoeft niet het geval te zijn dat de compatibiliteit van vrije wil en determinisme onvoorstelbaar is.
- (2) Het feit dat iets *voor mij* niet voor te stellen is, houdt niet in dat iets onvoorstelbaar is.
- (3) Voorstelbaarheid is geen criterium voor mogelijkheid. Uit onvoorstelbaarheid volgt niet onmogelijkheid.

Het voornaamste doel van *Elbow Room* is om de voedingsbodem van de hele redenering, namelijk stelling (1), weg te nemen. Alle hoofdstukken tot aan het concluderende hoofdstuk, behandelen stapsgewijs de begrippen en thema's die volgens Dennett een rol spelen in het vrije wil debat. Deze zijn: de *bugbears*, redenen, controle, identiteit, handelen vanuit het idee van vrijheid, en anders kunnen doen dan wat men in feite doet. De eerdere hoofdstukken dienen er in de eerste plaats voor om lezers die minder betrokken zijn bij (de technische, metafysische kant van) het probleem, gerust te kunnen stellen. In de tweede plaats dienen deze als voorbereidend werk voor de meer cruciale latere hoofdstukken.

2.3 ER – De boemannen

Een introductie tot de boemannen wordt gegeven in Hoofdstuk 1 “*Please Don't Feed the Bugbears*”. Deze voorbeelden keren in *Elbow Room* regelmatig terug. Enkele namen die Dennett geeft, zijn *The Invisible Jailer*, *The Cosmic Child Whose Dolls We Are*, *The Nefarious Neurosurgeon*, *The Malevolent Mindreader*, *Sphexishness*, *the disappearing self* en *the dread secret*. Deze vertonen een aantal familiegelekenissen. De meest voorkomende hiervan zijn het bestaan van een machtig kwaadwillend wezen; het verkeren in een vorm van gevangenschap; een waarheid die een comfortabele illusie zou ontmaskeren; en nihilisme. Het idee dat minstens één van deze genoemde eigenschappen overeen zou kunnen komen met de eigenschappen van de werkelijkheid roept volgens Dennett angst op. Ter illustratie bespreek ik hieronder een voorbeeld.

In het gedachte experiment waarbij determinisme wordt begrepen in termen van *The Invisible Jailer*, verkeren we in gevangenschap zonder dat wij ons hier bewust van zijn. Hier tegenover plaatst Dennett de gedachte van een hert dat leeft in een omheinde regio die vele malen groter is dan de diameter waarin een hert zich normaal gesproken zou verplaatsen tijdens een leven in het wild. Ook hier is technisch gezien sprake van een vorm van gevangenschap. Ons intuïtieve oordeel is echter dat het hert geen enkele reden heeft om zich angstig of belemmerd te voelen in deze situatie. De betekenis van het begrip gevangenschap blijkt samen te hangen met een bepaalde “natuurlijke” manier van leven. De valstrik van de boeman *The Invisible Jailer* is dat wij de “ernst” van de situatie van het gedachte experiment, zouden verwarren met de ernst van een situatie waarin de staat van gevangenschap zeer duidelijk aanwezig en zeer beperkend is. Bovendien zou het extra relevant zijn voor onze intuïtie of er sprake is van een *agent* die ons gevangen neemt.

De methode die in het voorgaande voorbeeld wordt geïllustreerd, komt in *Elbow Room* regelmatig voor. Als eerst wordt de angst-opwekkende *intuition pump* ontleed, om een duidelijk beeld te krijgen van de

boosdoener(s). De boosdoeners zijn in dit geval de denkbare *jailer* en de subjectieve geladenheid van de term gevangenschap. Vervolgens wordt er getest op de waarschijnlijkheid van het bestaan van een dergelijke *agent*, en wordt er onderzocht of de geladenheid van de angst-opwekkende term verantwoord is. Volgens Dennett zal in ieder scenario blijken dat er geen redelijke indicatie is voor het bestaan van de machtige kwade *agent*, en zal tevens blijken dat als de boosdoener een bepaald begrip is, de negatieve geladenheid hiervan onterecht van toepassing is. Wat vervolgens overblijft van het intuïtieve oordeel, is het besef dat de *bugbear* geen gevaar hoeft te vormen voor een waardige conceptie van vrije wil.

2.4 ER - Redenen

In hoofdstuk 2 bespreekt Dennett het begrip redenen. Vanaf dit hoofdstuk begint hij met het maken van een onderscheid tussen dat van wat hij in latere hoofdstukken ons *scientific image* noemt (het perspectief van een causale, objectieve werkelijkheid), en dat van onze *manifest image* (het subjectieve perspectief van een *agent*). In zijn argumentaties wisselt Dennett regelmatig tussen deze twee perspectieven, waardoor niet altijd direct duidelijk is vanuit welke hij argumenteert. Het uiteindelijke doel van elke compatibilist, is om aan te tonen dat het deterministische, wetenschappelijke wereldbeeld, en ons manifeste wereldbeeld in feite samenvallen zonder dat er sprake is van inconsistentie, of juist op zodanige wijze op zichzelf staan dat er geen sprake kan zijn van conflict. Dennett lijkt in *Elbow Room* uiteindelijk voor de laatste strategie te gaan, door te suggereren dat determinisme geen bedreiging vormt voor een bepaald *begrip* van vrijheid.

Dennett spreekt in hoofdstuk 2 van het bestaan van redenen. Dit zijn op zich staande redenen, die gezien kunnen worden als hypothetisch imperatief: uitgaande van het gegeven dat er wezens bestaan met bepaalde belangen, bestaan er redenen voor deze wezens om zus-en-zo te handelen (Dennett 1984, 23). In deze context zet Dennett ons tegenover de “sphex”, een insect dat bepaalde handelingen tot meer dan 40 keer kan blijven herhalen zonder op te merken dat het verkeert in een oneindige *loop*. Volgens Dennett is de sphex niet in staat om de redenen in te zien op basis waarvan deze het beste kan handelen. Hij stelt de vraag: is *sphexishness* waar we bang voor zijn, wanneer we bang zijn voor determinisme?

Op biologische gronden maakt Dennett in hoofdstuk 2 duidelijk dat wij, hoewel gedetermineerd, ons niet in dezelfde categorie bevinden als de sphex. Wij beschikken over de cognitieve capaciteit om een oneindige *loop* vlug op te merken en onze handelingswijze hier vervolgens op aan te passen. Hiermee hebben wij toegang tot de redenen die er zijn om bepaalde handelingen te kiezen boven andere. Dit houdt niet in dat onze rede een middel is om te ontsnappen aan de wetten van de natuur. Dennett onderscheidt dan ook “perfecte rede” van “praktische rede”: *The perfect Kantian will, which would be able to respond with perfect fidelity to all good reasons, is a physical impossibility; neither determinism nor indeterminism could accommodate it. But that does not leave us in Sphex’s predicament. We are not infinitely but only extraordinarily sensitive and versatile considerers of reasons* (Dennett 1984, 49).

Hoofdstuk 2 eindigt niet met een concrete conclusie. De doelstelling kan vooral gezien worden als het vaststellen van een onderscheid tussen “gedetermineerd zijn” en “*sphexish* zijn”, met de geruststelling dat wij ons geen zorgen hoeven te maken dat het laatste op ons van toepassing is. Binnen de conceptie van “wezens in een deterministische werkelijkheid” blijkt een vorm van rationaliteit verdedigbaar in termen van een “praktische rede”. Deze bevinding maakt een primitieve conceptie van vrijheid mogelijk, waarbij uitgegaan wordt van een gedetermineerde werkelijkheid.

2.5 ER - Controle & Identiteit

In de volgende hoofdstukken analyseert Dennett de begrippen controle en identiteit. Het uitgangspunt in deze hoofdstukken is dat een gedetermineerde wereld zou suggereren dat *wij* niet in controle zijn. Dit is op twee manieren voor te stellen: namelijk door te stellen dat het idee dat wij in controle zijn een illusie is; of door te stellen dat het begrip *wij*, ofwel identiteit, een illusie is.

Dennett benadert het controle vraagstuk door de eigenschappen van het begrip bloot te leggen. De term controle veronderstelt volgens Dennett het bestaan van een *agent* of instantie die de controle uitvoert: een *controller* (Dennett 1984, 52). Determinisme suggereert volgens Dennett dat onze handelingen bepaald zijn door de geschiedenis en onze directe omgeving. Er bestaat echter geen reden om aan te nemen dat de geschiedenis en onze directe omgeving een eigen *hidden agenda* hebben die haaks staat op onze belangen. Elke *bugbear* waarbij wij onderhevig zijn aan de kwade bedoelingen van een machtige controller, kan, zoals al eerder is aangetoond, bestreden worden door de waarschijnlijkheid van het bestaan van deze kwade agent af te wegen tegen de waarschijnlijkheid dat deze niet bestaat. In het overblijvende oordeel wordt er een situatie voorgesteld waarin onze handelingen weliswaar worden *veroorzaakt* door de wetten van de natuur, maar waarin wij niet onder *controle* staan. De geschiedenis en de wetten van de natuur zijn immers niet kwaadwillend. Tevens kunnen we, juist vanwege het feit dat onze capaciteiten door de geschiedenis ofwel evolutionair verworven zijn, er redelijkerwijs van uit gaan dat wij in de meeste gevallen kunnen handelen op basis van betrouwbare (zintuiglijke) informatie.⁸ Het feit dat wij in Dennetts oordeel niet onder controle staan, heeft dan vooral te maken met het impliciete onderscheid dat hij maakt tussen “onder controle staan van” en “onderhevig zijn aan”. Zaken als de geschiedenis of onze directe omgeving bezitten de nodige eigenschappen niet die een voorwaarde zijn voor het begrip controle. “Onderhevig zijn aan”, met het inzicht dat onze evolutionaire geschiedenis ons tot zogenaamde *self-controllers* heeft gemaakt, is volgens Dennett een geruststelling, die voldoende ruimte over laat voor een bepaalde conceptie van vrijheid in een gedetermineerde toestand.

Deze bevinding roept echter nog steeds de vraag op: als wij als *self-controllers* onderdeel vormen van een causale ketting, wat blijft er in deze ketting dan nog over om toe te kunnen schrijven aan de *agent* zelf? Deze *agent* vormt immers slechts een onderdeel van de ketting. De oplossing die Dennett geeft voor het probleem van identiteit is één van de minst duidelijke in *Elbow Room*. De kernargumentatie van Dennett wordt samengevat in het volgende citaat: “*These portions of the world are thus loci of self-control, of talent, of decision making. They have projects, interests, and values they create in the course of their own self-evaluation and self-definition. How much less like a domino could a portion of the physical world be?*” (Dennett 1984, 100).

Met *portion of the universe* verwijst Dennett naar ons wetenschappelijk wereldbeeld: wij zijn onderdeel van het universum, en zijn daarmee onderhevig aan alle wetten die er heersen. Vervolgens schrijft Dennett een aantal eigenschappen toe aan deze *portions of the universe*, die behoren tot het manifeste wereldbeeld. Met dit citaat als conclusie van hoofdstuk 4, bereidt Dennett de weg voor om vrije wil te definiëren in termen van een scheiding van het *scientific* en het *manifest image*. De tegenwerping kan echter nog steeds gemaakt worden, dat alle eigenschappen als *projects, interests* en *values* slechts epifenomenen zijn van een fysiologische toestand waarin er geen sprake is van *agents*. Hier geeft Dennett in *Elbow Room* geen duidelijk antwoord op.

⁸ “*Far from it being the case that we are completely under the control of our ancestors or our evolutionary past, it is rather the case that that heritage has tended to set us up as self-controllers*” (Dennett 1984, 72).

2.6 ER - Handelen vanuit het idee van vrijheid & “*Could have done otherwise*”

Hoofdstukken 5 en 6 behandelen de thema's waar de meer kritische lezer op heeft zitten wachten. Dennett analyseert hier de begrippen opportuniteit en ontwijken, waarbij hij aantoont dat de betekenis van deze begrippen, en hun rol in het vrije wil probleem, anders is dan gedacht wordt. Ter illustratie, de term ontwijken heeft, net als de term gevangenschap in het eerdere voorbeeld, een onduidelijke betekenis wanneer deze wordt gebruikt in het vrije wil debat. Neem als voorbeeld de uitdrukking: “je kunt de toekomst niet ontwijken”. De toekomst kan inderdaad niet ontweken worden; er zal hoe dan ook sprake zijn van een toekomst. Dit zegt echter niets over de inhoud van die toekomst, en de rol die *rational agents* spelen in het tot stand brengen ervan.

Het meest zwaarwegende punt dat Dennett in dit onderdeel maakt voor de doeleinden van het boek, is dat wij als *agents* simpelweg geen andere keus hebben dan te handelen alsof de toekomst open ligt. Hij toont hierbij aan dat het tevens verantwoord is om volgens dit idee te handelen: “*If you want to deliberate, and deliberate well, it is rational for you to act as if the world really does have an open future, with real opportunities*” (Dennett 1984, 115). Dennett stelt hiermee dat een geloof in vrije wil een belangrijke voorwaarde is voor “goede deliberatie”. Het hoofdstuk levert hiermee een bijdrage aan het voorstelbaar maken van compatibilisme d.m.v. een scheiding tussen het wetenschappelijke en het manifeste wereldbeeld. De subjectieve conceptie van vrijheid bestaat hiermee in een eigen domein, waar deze niet in conflict kan raken met het feit van determinisme.

In hoofdstuk 6 komt Dennett eindelijk aan bij een vraagstuk waar hij zich op hetzelfde terrein bevindt als Van Inwagen, namelijk de analyse van het begrip kunnen. Hij is zich ervan bewust dat sommige lezers, waaronder eerdergenoemde *logic chopping* filosofen, op dit punt van mening zijn dat de kern van het probleem nog niet is geraakt, omdat het *could have done otherwise* probleem nog niet is besproken.⁹ Dit vraagstuk, waar ook Van Inwagen zich mee bezig hield, wordt door Dennett opgedeeld in twee varianten. De eerste variant hangt samen met praktische belangen, zoals de vraag of verantwoordelijkheid mogelijk is. De tweede variant, het puur metafysische vraagstuk, vormt volgens Dennett slechts een zeer klein onderdeel van de redenen waarom sommigen (ook wel: *puzzlemongers*) interesse hebben in het vrije wil probleem.

Dennett plaatst zichzelf in het kamp van de niet-puzzlemongers samen met, volgens hem, het grootste deel van de lezers van *Elbow Room*. De interesse van deze groep in het vrije wil probleem heeft vooral te maken met de praktijk. De vraag of men in *metafysische* zin anders kan handelen dan hoe men in feite handelt, is voor deze groep minder interessant dan de vraag of het mogelijk is om redelijkheid, controle, en verantwoordelijkheid aan personen toe te kunnen schrijven. Deze belangen vormen volgens Dennett de belangrijkste voorwaarde voor de interesse in het *could have done otherwise* principe. In plaats van een poging om de (irrelevante) metafysische vraag te beantwoorden, bestrijdt Dennett liever direct de belangrijkste grondvoorwaarde voor het bestaan van het probleem. Waar het ons volgens Dennett om gaat wanneer wij ons afvragen of persoon P iets anders had kunnen doen, is *niet* of P altijd hetzelfde zou doen in *exact* dezelfde omstandigheden. Hiermee leren wij immers niets over het karakter van P, of het gedrag van P in *vergelijkbare* omstandigheden (Dennett 1984, 143).

In zijn verdere analyse van het *could have done otherwise* principe, maakt Dennett een vergelijkbaar onderscheid tussen twee definities van het begrip kunnen, namelijk *can (general)* en *can (particular)*. De tweede variant is volgens Dennett een nutteloze conceptie, vooral omdat exact dezelfde omstandigheden zich nooit zullen voordoen. Het is de eerste notie, *can (general)* waar we in geïnteresseerd zijn wanneer we willen weten of iemand iets anders had kunnen doen. De vraag “*could he have done otherwise?*” wordt volgens Dennett gesteld, niet omdat wij willen weten of dezelfde handeling altijd had plaatsgevonden onder exact dezelfde omstandigheden, maar omdat wij de handeling willen interpreteren. Wanneer het een handeling van onszelf betreft, willen we iets leren over de methode van besluitvorming en de gevolgen van onze handeling.

⁹ “*But if this is so, then whatever else I may have done in the preceding chapters, I have not yet touched the central issue of free will, for I have not yet declared a position on the ‘could have done otherwise’ principle*” (Dennett 1984, 131).

Door *could have done otherwise* op deze manier te analyseren, wordt de kans verkleind om in de toekomst een verkeerde handeling te begaan. Deze verschuiving in focus naar *can (general)*, welke meer praktisch van aard is, is vergelijkbaar met de eerdere verschuiving in focus van “perfecte rede” naar “praktische rede”. Het gaat er Dennett vooral om dat een “praktische” conceptie van rede en van keuzevrijheid voldoende is voor een conceptie van vrije wil.

Dennett is niet in staat geweest om aan te tonen dat *rational agents* verantwoordelijk zijn voor hun handelingen in absolute zin. *Accidents*, ofwel handelingsfouten die toevallig van aard zijn, zijn mogelijk, en een teruggespoeld universum zou volgens Dennett elke keer dezelfde kettingreactie kunnen voortbrengen. Hij stelt echter dat, om te voldoen aan de conceptie van een *healthy self-controller*, het een vereiste is om verantwoordelijkheid te nemen. Alleen door verantwoordelijkheid te nemen, verkleint een *agent* de kans om in de toekomst een *accident* slachtoffer te zijn van een bepaalde soort handeling (Dennett 1984, 144). Hiermee maakt Dennett het nemen van verantwoordelijkheid één van de voorwaarden van zijn conceptie van een vrije wil.

Conclusie

Zoals al eerder aangegeven is de conclusie van *Elbow Room* niet gemakkelijk in een stelling uit te drukken. Dennetts conclusie is echter consistent met zijn argumentatiestijl, waarbij het intuïtieve oordeel een belangrijke rol speelt. Aan het eind van *Elbow Room* blijft er een intuïtieve conceptie over van vrije wil die zeer lastig uit te drukken is in een concrete definitie. Dennett probeert dit zelf ook niet. Deze nieuwe conceptie is ook niet meer hetzelfde als het gebruikelijke begrip. Volgens Dennett is dit nodig, omdat het gebruikelijke begrip de strijd met determinisme niet zou overleven. Het begrip van vrijheid dat overblijft, voldoet volgens Dennett aan alle eigenschappen die wij redelijkerwijs kunnen verlangen van een conceptie van vrije wil. Dit verklaart dan ook de subtitel: *The Varieties of Free Will Worth Wanting*.

De conclusie kan als volgt uitgedrukt worden. Wat mensen willen wanneer zij vrije wil verlangen, is de mogelijkheid (*power*) om te handelen naar eigen belangen en doelstellingen; om zelf doelstellingen te vormen; om in controle te zijn van de eigen handelingen, en om *agents* te zijn waar verantwoordelijkheid aan toegeschreven kan worden. In *Elbow Room* is aangetoond dat onder deterministische omstandigheden, aan deze voorwaarden kan worden voldaan. Als vrije wil begrepen kan worden in deze termen, dan mag geconcludeerd worden dat er sprake is van vrije wil. Hiemee is compatibilisme aangetoond.

3. Vergelijking

In de vorige hoofdstukken zijn IFWD en *Elbow Room* toegelicht en geanalyseerd. In dit hoofdstuk zullen beide werken met elkaar vergeleken worden. De punten waarop ik beide werken met elkaar zal vergelijken, zijn de invalshoek, de stijl van argumenteren, en de definities van en nadruk op de behandelde begrippen. Vervolgens zal ik in de conclusie een eendoordeel vellen over de verhouding tussen de twee werken.

3.1 Vertrekpunt & Argumentatiestijl

In de termen van Dennett zou Van Inwagen behoren tot het kamp van de *logic chopping* filosofen. Van Inwagen neemt in IFWD het impliciete uitgangspunt dat het vrije wil vraagstuk het beste benaderd kan worden met een scherpe stijl, waarbij eerst duidelijk gemaakt wordt wat de begrippen determinisme en vrije wil inhouden, en vervolgens hoe deze zich tot elkaar verhouden. Tevens neemt Van Inwagen in IFWD het vrije wil probleem *op zich* als uitgangspunt.

Dennett begint op een fundamenteeler niveau, namelijk door de vraag te stellen of het vrije wil probleem een legitiem probleem is. Met deze verschillende invalshoeken wordt ook duidelijk waarom de gehanteerde stijlen zich beter lenen voor de verschillende doelstellingen van beide filosofen. Als *logic chopping* filosoof duikt Van Inwagen in de technische kant van het vrije wil probleem. Het is hier van groot belang dat alle relevante begrippen voorzien worden van een duidelijke definitie, voordat beide begrippen op elkaar worden losgelaten. Dennetts intuïtieve stijl leent zich beter voor vraagstukken welke minder technisch van aard zijn, zoals bijvoorbeeld de vraag of angst-opwekkende *bugbears* hun angst opwekken om terechte redenen.

Een ander verschil wat invalshoek betreft, is de benadering van het *could have done otherwise* vraagstuk die beide werken hanteren. Dennett deelde dit vraagstuk in *Elbow Room* op in twee varianten: één die gericht is op praktische implicaties, en één die slechts de interesse wekt van *puzzlemongers*, ofwel filosofen met een pure interesse in het metafysische vraagstuk. Wat dit punt betreft, mag gesteld worden dat beide filosofen geheel langs elkaar argumenteren, en zelfs geheel hun eigen case maken. Dennett gaat er van uit dat de gangbare definitie van vrije wil (vrije wil in meest absolute zin) de strijd met determinisme niet zou overleven. Beide filosofen staan wat dit betreft inhoudelijk op één lijn. Van Inwagen hanteert als *puzzlemonger* een definitie van vrije wil waarvan ook Dennett zou vinden dat deze in strijd is met determinisme. Dennett en Van Inwagen hebben echter een ander idee van een “verantwoorde definitie”. Van Inwagens definitie van vrije wil hanteert een conceptie van kunnen in termen van *can (particular)*. Dennetts uitgangspunt is een focus op de verschillende connotaties die mensen hangen aan het begrip vrije wil (waaronder controle, verantwoordelijkheid en keuzevrijheid) en een verdere analyse van *deze* begrippen. Vervolgens kan hij terugkeren, en menen dat als vrije wil samenhangt met *deze* begrippen, dat vrije wil het geval is, zonder dat deze voorzien hoeft te worden van een technische definitie. De *varieties of free will worth wanting*, zijn de concepties van vrije wil die mogelijk worden gemaakt door de begrippen rede, controle, identiteit verder te analyseren. Als blijkt dat deze begrippen hun betekenis niet verliezen wanneer er wordt uitgegaan van determinisme, is er sprake van een *variety of free will worth wanting*. Het verlies van vrije wil in absolute termen is dan geen werkelijk verlies.

De stijl van Van Inwagen zou ik willen kenmerken als deductief, die van Dennett intuïtief. Wat Dennett benadrukt in zijn inleiding, is dat de kans bij een *logic chopping* stijl als die van Van Inwagen groot is, dat als men ergens de fout in gaat, het gehele werk daarmee de fout in gaat. Ook al gaat men de fout niet in, dan nog zal het werk grotendeels nutteloos zijn, ook al is het briljant.¹⁰ Van Inwagens uiteindelijke conclusie is inderdaad helderder dan die van Dennett en tevens moeilijker te weerleggen. Dennett heeft met *Elbow Room* echter meer kunnen toevoegen aan het bredere vrije wil debat, dan Van Inwagen met TFWD. De voornaamste reden hiervan is dat Dennetts stijl het toelaat om een bredere kijk op het hele probleem te

¹⁰ “It is just too hard getting off on the right foot in philosophy, and nowhere are the risks of their strategy more evident than in the philosophical literature on free will, which is littered with brilliant but useless fragments” (Dennett 1984, 3).

nemen, en conclusies te trekken die niet louter gebaseerd zijn op de definities van enkele zeer nauw gedefinieerde begrippen.

Wat zowel stijl als vertrekpunt betreft is Dennett in *Elbow Room* zeer zelfbewust geweest. Dennett heeft zowel zichzelf als Van Inwagen in context kunnen zetten, wat betreft hun positie en stijl van filosoferen in het geheel van de vrije wil discussie. Tevens heeft Dennett zijn stijlkeuze voorzien van een verantwoording. Hoewel de zogenaamde *logic chopping* stijl meer helderheid biedt, leent de stijl zich er niet voor om het vrije wil vraagstuk in de volle breedte te kunnen vatten. Van Inwagen was zich hier van bewust, en benadrukte dat zijn conclusie slechts betrekking zou hebben op twee zeer nauw afgebakende begrippen. Alle andere mogelijke combinaties van begrippen zouden tot andere conclusies kunnen leiden. De sterke punten van Van Inwagens stijl, waaronder scherpe distincties en heldere conclusies, zijn dan tevens de zwakke punten, omdat er slechts sprake kan zijn van een vergelijking tussen nauw afgebakende begrippen, met geen enkele ruimte om concurrerende definities te overwegen.

3.2 Definities van begrippen

In IFWD heeft Van Inwagen het slechts nodig gevonden om drie begrippen te definiëren, namelijk determinisme, natuurwet, en vrije wil. Dit komt overeen met de relatief kleinere *scope* waarmee Van Inwagen het vrije wil probleem benadert. Van Inwagen ziet het vrije wil probleem als een strijd tussen twee begrippen, waarbij het puur van belang is dat beide begrippen voorzien zijn van een definitie, inclusief eventuele sub-begrippen (in dit geval vormde het begrip natuurwet onderdeel van de definitie van determinisme). De doelstelling van Dennett, waarbij het gaat om de praktische belangen die mensen hebben bij een begrip van vrije wil, vraagt om een breder perspectief waarbij alle concepten die bijdragen aan deze conceptie, geanalyseerd moeten worden. Scherpe definities zijn in *Elbow Room* nergens te vinden. De hoofdstukken dienen er voor om de begrippen die centraal staan in ieder hoofdstuk, te voorzien van een intuïtieve conceptie. Deze conceptie hoeft vervolgens niet concreet te worden geformuleerd. Aan het eind van *Elbow Room* moet bijvoorbeeld duidelijk zijn dat de meeste volwassen mensen o.a. vatbaar zijn voor *redenen*; in *controle* zijn van hun handelen; niet zelf onder controle staan; *verantwoordelijk* kunnen zijn; een *identiteit* hebben; en *keuzevrijheid* hebben. Deze voorwaarden vormen dan de voorwaarden voor, ofwel de uiteindelijke definitie van: vrije wil. Deze definitie houdt niet in, zoals bij Van Inwagen, dat men over het vermogen beschikt om elke keer anders te kunnen handelen in exact dezelfde omstandigheden. Over deze versie van vrije wil, die betrekking heeft op *can (particular)*, zijn beide filosofen het eens dat deze niet compatibel is met determinisme. De definitie van vrije wil in *Elbow Room* heeft betrekking op *can (general)*, namelijk de vraag of iemand iets anders had kunnen doen of had gedaan, niet in exact dezelfde, maar in vergelijkbare omstandigheden. De focus hierop stelt ons in staat om betere deliberatie toe te passen in de toekomst en bepaalde handelingsfouten hierdoor niet meer te begaan.

Alhoewel determinisme door Dennett nergens geformuleerd is, mag er redelijkerwijs van worden uitgegaan dat Dennett, wat alle relevante eigenschappen betreft, hetzelfde onder determinisme verstaat als Van Inwagen. De scherpe formulering door Van Inwagen diende er dan ook enkel voor om de specifieke rol te spelen die het speelde in de hoofdargumentatie (stellingen 1 t/m 7 in IFWD). In beide werken lag het voornaamste probleem niet bij het definiëren van determinisme, maar bij het definiëren van vrije wil in relatie tot determinisme.

Conclusie

In de voorgaande hoofdstukken is gebleken dat, mede door de grote verschillen qua vertrekpunt en argumentatiestijl, Van Inwagen en Dennett in de twee besproken werken grotendeels langs elkaar heen hebben geargumenteed. De verschillende doelstellingen hebben ertoe geleid dat Van Inwagen een conceptie van vrije wil hanteert die gebaseerd is op *can (particular)*, terwijl Dennett uitgaat van een conceptie op basis van *can (general)*. In Dennetts termen behoort Van Inwagen hiermee tot het andere kamp van de geïnteresseerden in het *could have done otherwise* principe, namelijk die van de *puzzlemongers*. Dit kamp is geïnteresseerd in de vraag of men anders had kunnen handelen onder exact dezelfde “*particular*” omstandigheden. Dennetts belang ligt vooral bij de belangrijkste grondvoorwaarden voor het bestaan van het vrije wil probleem. Zijn voornaamste doel bestaat erin om aan de lezer duidelijk te maken dat de meeste angsten en problemen waar de *bugbears* en *bogeymen* verantwoordelijk voor zijn, illegitieme bronnen van angst en pseudoproblemen zijn. De juiste manier om dit te doen volgens Dennett, is om de aandacht te vestigen op een andere conceptie van *could have done otherwise*, namelijk in termen van *can (general)*. Deze benadering stelt ons in staat om te voldoen aan al onze voorwaarden voor een waardige vrije wil conceptie. Deze waardigheid houdt in: een conceptie die uitgaat van ons vermogen om te handelen volgens redenen; om in controle te zijn van onze handelingen; een identiteit te hebben; en om verantwoordelijkheid toe te kunnen schrijven.

Waar beide filosofen het inhoudelijk over eens zijn, is dat een vrijheidsconceptie gebaseerd op *can (particular)* niet compatibel is met determinisme. Van Inwagen heeft hier zijn hele essay aan gewijd. In het geval van Dennett is het één van zijn uitgangspunten. Waar beide filosofen het niet over eens zijn is de juiste wijze om het begrip vrije wil te benaderen en te definiëren, en de juiste wijze om het gehele vrije wil probleem te benaderen. Wat de verschillende stijlen betreft heeft Dennett grotendeels gelijk gekregen, in die zin dat de volledige breedte van het vrije wil probleem gemakkelijker te vatten is in de methode van de beeldhouwer, dan in een *logic chopping* stijl. Van Inwagen was zich echter bewust van de tekortkomingen van zijn scherpe methode. Op succesvolle wijze heeft Van Inwagen aangetoond dat een definitie van vrije wil in termen van *can (particular)* niet compatibel is met determinisme. Hiermee heeft IFWD bijgedragen aan één van Dennetts eigen uitgangspunten, namelijk dat als men compatibilisme wil aantonen, *can (particular)* niet de juiste notie is om vrije wil mee te definiëren.

Ik wil benadrukken dat het onderscheid tussen *can (particular)* en *can (general)* in *Elbow Room* slechts een kleine rol speelt in hoofdstuk 6, waar Dennett het *could have done otherwise* principe analyseert. De reden dat ik deze distinctie extra benadruk, is omdat de distinctie het beste middel is om de onderlinge verschillen tussen de posities van Van Inwagen en Dennett te kunnen begrijpen. Door het idee te introduceren (Dennett schrijft het idee toe aan een andere auteur¹¹), heeft hij zowel zichzelf als Van Inwagen voorzien van een duidelijke positie binnen de dimensies van het vrije wil debat.

De hypothese die ik heb opgesteld aan het begin van de thesis, was dat de verschillen in vertrekpunt en argumentatiestijl er toe zouden leiden dat beide werken elkaar inhoudelijk deels vermijden, en ook zouden resulteren in verschillende concepties van de relevante begrippen. Deze stelling is volgens mij bevestigd. Ook al vertegenwoordigen beide filosofen tegenstrijdige stromingen binnen het vrije wil debat; het is niet het geval dat de besproken werken in direct conflict zijn. Het voornaamste punt van conflict is niet inhoudelijk van aard, maar ligt in de aanname die beide filosofen hebben gemaakt over de correcte manier om het begrip vrije wil te benaderen. De deviatie begint hier, waar Van Inwagen de keuze maakt om verder te gaan met een conceptie van vrije wil op basis van *can (particular)*, en Dennett ervoor kiest om de aandacht te verplaatsen naar *can (general)*. Beide filosofen hadden in hun werk echter al expliciet opgemerkt dat de correcte analyse van het begrip kunnen, vaak het punt is waar onenigheid dreigt te ontstaan. Ook hier is dit het geval gebleken.

¹¹ Het onderscheid tussen *can (general)* and *can (particular)* werd geïntroduceerd door A.M. Honoré in “*Can and Can't*” (1964).

Literatuurlijst

Dennett, D.C. (1984). *Elbow Room: Varieties of Free Will Worth Wanting*. The MIT Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.

Van Inwagen, P. (1975). "The Incompatibility of Free Will and Determinism".
Philosophical Studies 27 (1975) 185-199. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht-Holland.

Honoré, A.M. (1964). "Can and Can't".
Mind 73 (1964) 463-479.